

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Ю. С. Кравцов**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**

з дисципліни

**„Феноменологічна та інституціональна соціологія”**

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня  
спеціальності 054 „Соціологія”

«Затверджено» редакційно – видавничою секцією  
науково – методичної ради ДДТУ „17” 02 2022р., протокол № 2

Кам`янське 2022

Конспект лекцій з дисципліни „Феноменологічна та інституціональна соціологія” для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 054 „Соціологія”

укл.: Кравцов Ю.С. Кам'янське, ДДТУ, 2022р. - 44 с.

Укладач: доктор філософських наук, професор Кравцов Ю.С.

Відповідальний за випуск: проф. Богомаз К.Ю.

Рецензент: к.соц.н. доцент Єрмакова Т.Г.

Затверджено на засіданні кафедри соціології ( протокол № 5 від 16.05. 2022р.)

Конспект лекцій підготовлено для самостійної роботи студентів над теоретичними, методологічними, методичними проблемами феноменологічної соціології. Він містить основні теоретичні положення з дисципліни, контрольні запитання, рекомендовану для опрацювання літературу.

ЗМІСТ стор.

Модуль 1

ТЕМА 1. Ідейно-теоретичні витоки феноменологічної соціології

ТЕМА 2. Ідеї та поняття феноменологічної соціології А.Шюца

ТЕМА 3. Конструювання соціальної реальності в контексті  
феноменологічної парадигми

ТЕМА 4. Етнометодологія Г.Гарфінкеля

ТЕМА 5. Феноменологічна соціологія та позитивізм

ТЕМА 6. Можливості феноменологічного підходу до аналізу стану  
соціальної реальності

Література

## Модуль 1

### ТЕМА 1. Ідейно-теоретичні витоки феноменологічної соціології.

#### План.

1. Е.Гуссерль про кризу наукового пізнання
2. Криза науки про суспільство. Феноменологічна альтернатива.

#### 1. Е.Гуссерль про кризу наукового пізнання

В основу феноменологічної соціології покладені ідеї пізніх робіт Е.Гуссерля. Феноменологія була задумана Гуссерлем на початку століття як тотальна критика позитивізму, що завів науку в стан кризи, вихід з якого представлявся йому пов'язаним з подоланням об'єктивистсько-натуралістичного підходу, який характерний для позитивізму, що орієнтується на природознавство, та зміною всієї науки, здійснюваним за допомогою звернення до вивчення смислового аспекту людської життєдіяльності. Гуссерль, як відомо, почав із спроби обґрунтування наукового знання. Саме це обґрунтування мислилося їм одночасно і як створення нової, достовірно наукової філософії. Він прагнув розглянути позадосвідні і позаісторичні структури свідомості, які забезпечують його реальне функціонування. У будь-якому акті свідомості, роздумує Гуссерль, можна фіксувати два різні моменти: те, що дане в цьому акті, що в ньому мислиться, і сам акт даності; те, що переживається, і саме переживання. Те, що нами переживається, може бути самим різним за своїм змістом; походженню і т. п., але у будь-якому випадку присутня і є неусувною сама специфіка акту переживання. Тому те, що переживається в пізнавальному акті, залежить від того, у якій формі переживається. Гуссерль тому ставив перед собою задачу виявити, прояснити обидва ці аспекти структури свідомості. Розглядаючи наявні методи наукового мислення, філософ вважає, що засноване на них знання не може бути прийнято як еталон істинного пізнання. Такий погляд пояснюється перш за все тим, що наука несе в собі деякі невідомі передумови. Тому

5

для того, щоб додати науці бракуючої їй «строгості», необхідно доповнити її аналізом свідомості суб'єкта. Це, власне, і є задача феноменології. Її -

відмінною рисою, вважає Гуссерль, є, по- перше, відсутність передумов і, по-друге, описовий характер. Феноменологія повинна описувати деякі початкові очевидності свідомості, які лежать в основі всього людського досвіду, так звані феномени.

Якщо у філософській традиції феноменалізму феноменом є дані плотського сприйняття, плотської інтуїції, то Гуссерль розуміє феномен вельми широко, включаючи в це поняття не тільки і не стільки дані плотського сприйняття, не стільки явища чогось іншого, зовнішнього, скільки те, що саме себе знаходить як предмет, безпосередньо даний свідомості, як продукти думки, уяви, спогаду і т. д, що є свідомість, - те, що є наявним в свідомості безпосередньо, явно і очевидно, не будучи пов'язаним з процесом висновку.

Реальний генезис всіх цих наших уявлень і думок — феноменів в гуссерльовому розумінні — виходить від первинного досвіду, переосмисленого їм пізніше в концепції «життєвого світу», тобто сфери безпосередніх початкових очевидностей, передуючих всякому пізнанню і його обумовлюючих. «Життєвий світ» породжує той постійно присутній у всіх міркуваннях коефіцієнт, який залишається без уваги в роботах учених. Саме тому «життєвий світ» і повинен стати головним предметом вивчення філософії Гуссерля.

У зв'язку з тим що життєвий світ обумовлює будь-яке і кожне міркування, однією з головних вимог науковості, основою гуссерльового гносеологічного навчання є сформульована ще до появи неопозитівізма вимога виключити з сфери розгляду такі метафізичні проблеми, як питання про природу і існування зовнішнього світу, про реальне пізнання, про конфлікти і суперечності соціального буття. Згідно Гуссерлю, наука не дає можливості проникнути в «життєвий світ». Навпаки, вона підміняє живий людський мир миром абстракцій, що об'єктивуються. Отже, затверджує Гуссерль, необхідно провести свого роду «редукцію» по відношенню до науки. Достовірно науковий аналіз пізнавального відношення вважає за можливе зробити лише після того, як дослідник «виключить», «винесе за дужки» і спеціально проаналізує самі категорії і

властивості цього методу, за задумом філософа, полягала в тому, щоб прояснити значення цього світу, те значення, в якому кожен сприймає його. Гуссерльова програма критики соціальних наук зовсім не зводилася до одного «викриття». Гуссерль прагнув не до дискредитації науки, а, навпаки, до її перетворення на новій основі. Він бачив задачу феноменологічного дослідження в тому, щоб зв'язати істини науки з істинами людської суб'єктивності, реформувати науку, додавши їй гуманістичне значення.

## **2. Криза науки про суспільство. Феноменологічна альтернатива.**

Розгляд «життєвого миру» як першого кроку в побудові наукової теорії, законність його вивчення для побудови «строгої» науки — ця програма, у загальних рисах сформульована Гуссерлем, стала провідним принципом феноменологічно орієнтованої соціології. Соціологи підхоплюють ідеї Гуссерля про вторинність науки, про її залежність від життєвого світу, його полеміку з «об'єктивізмом» позитивістської науки, який в застосуванні до людини веде до його «матеріалізації». У 30—40-е роки А. Шютц, австрійський соціолог, що згодом емігрував в США, переносить в область соціології багато понять учіння Е. Гуссерля. Розвертаючи фундаментальну установку феноменології, що припускає розумність, свідомість («раціональність») всього створеного людиною світопорядку, він стверджує, що звернення до «переживання» соціальності повинне бути початковим пунктом наукового дослідження суспільства, що конститується діяльністю свідомості. «Соціальна реальність, — пише він, — це загальна сума об'єктів і явищ цього світу, яким він предстає буденній свідомості людей, що живуть серед інших людей і пов'язаних з ними багатоманітними відносинами взаємодії». Соціології, якщо вона бажає бути точною, необхідна не стільки формальна строгість, скільки з'ясування її походження і обумовленості життєвим світом. Виходячи з цього, феноменолог прагне виявити основи соціальності через вивчення різних способів розуміння. Спільність початкових принципів феноменології Гуссерля і феноменологічної соціології може прослідити і більш конкретно

— шляхом аналізу апеляцій соціологів-феноменологів до більш приватних ідей Гуссерля, і перш за все до необхідності вивчення структури буденної свідомості, що обумовлює, на їх думку, будь-яке пізнання. Інша ідея, яка запозичена з феноменології соціологами, — це ідея прихованого значення як основи пізнання. Гуссерль вважав, що наявний соціальний світ, як він розглядається сучасною йому позитивістською наукою, — це «зовнішність», «сфера «втрати значення», відчуженості. Засобом відновлення значення, зняття відчуженості він рахує звернення до роз'яснення, до особливого способу тлумачення, де як би виявляється те, що стоїть за зовнішніми проявами, що їх обґрунтовує. Редукуючи суспільство до когнітивних процесів в свідомості діючих індивідів, роблять знання основним предметом соціологічного дослідження і його сучасні послідовники (Р.Гарфінкель, А. У.Сикурел, Х.Закс, Д.Зіммерман, Т. Лукман, П. Бергер, Дж. Хіни, Д. Саднау, Е. А. Тіракьян, П. Філмор). Основна ідея тут зводиться до того, що люди схильні розвивати впорядкований і зв'язаний погляд на світ, і перш за все на суспільство, і в цьому процесі вони будують якусь «наївну соціологію», яка має певну схожість з науковою: пошук універсальних інваріантних властивостей за поверхнею явищ. Таким чином, із самого початку акцент робиться на сприйняття, на буденну свідомість. Виходячи з розуміння суспільства як процесу і продукту пізнавальної (інтерпретуючої) діяльності індивідів, з первинності свідомості по відношенню до суспільного буття, Шютц і його прихильники, учні і послідовники вважають, що соціальні події не існують самі по собі, що вони виникають, «конститууються» в комунікативних актах, в ході повсякденних пояснень і описів, що даються людині один одному. «Соціальність, — пише в зв'язку з цим Шютц, — конститується як результат комунікативних актів, в яких „я“ звертається до „іншого“, осягаючи його як особу, яка звернена до нього самого, причому обидва розуміють це». Відповідно до цього розуміння виявляється головним джерелом і умовою соціальності, а всі люди внаслідок того, що вони в своїх роз'ясненнях «конституують», «породжують» соціальну реальність, іменуються буденними соціологами.

Отже, для достовірно наукового опису соціального життя як життя, даної буденного сприйняття, вважають прихильники феноменологічної орієнтації, тлумачити події треба не з чужого життєвого світу, а в тих значеннях, які додає цьому світу «буденний соціолог», пересічний учасник «конституювання» соціального світу. Це і буде корінною реформою соціології, яка забезпечить соціальному пізнанню «справжню науковість» і «адекватність». сприйняття, категорії, що забезпечують реальне функціонування знання. Лише після того, як властивості і категорії ці виявляться усвідомленими, можна, по Гуссерлю, приступати до створення науки.

### **Контрольні питання до теми 1.**

1. В чому полягає критика позитивізму Е.Гуссерля?
2. Які можливі шляхи подолання кризи науки про суспільство вбачає філософ?

### **ТЕМА 2. Ідеї та поняття феноменологічної соціології Шюца.**

#### **План**

1. Альфред Шюц та соціологія повсякдення.
2. Формування та розуміння соціальної дії А.Шюцем.
3. Трудова діяльність – момент, який конструює повсякденність.

#### **1.Альфред Шюц та соціологія повсякдення.**

Альфред Шюц - один з основоположників феноменологічної соціології. Важливий внесок в становлення цього напрямку зробили такі видатні філософи, як М. Мерло-Понті, А. Гурвіч і інші. Проте саме Шюц зумів вивести соціально-феноменологічне дослідження за рамки філософської рефлексії і закласти підстави концептуальної системи феноменологічної соціології, що орієнтується на вивчення формальних структур повсякденних людських взаємодій. У працях Шюца соціальна феноменологія перетворилася на соціологію. У роботах його послідовників (П. Бергер, Т. Лукман, Р. Гарфінкель, Р.Гратхоф і ін.) феноменологічна соціологія повністю сформувалася як школа, напрям з своїм специфічним поглядом на соціальний світ і особливою методологією, що забезпечує доступ до таких шарів соціального життя, які не відкриваються дослідникам, що



використовують традиційні позитивістські (за походженням, а іноді і по суті) методи пізнання. Уявлення Шюца про структуру повсякденності можуть бути представлені в трьох розділах: практична інтерсуб'єктивність, структура дії, навчання в смислових сферах. Шюц виходить з того кардинального факту, що точки зору, позиції Я і іншого в світі несумісні. Кожен індивід виявляється поміщеним в повсякденному житті на свій особливий зразок - це торкається як чисто фізичного сприйняття себе і миру, так і смислових характеристик останнього. Визначається індивідуальний кругозір тим, що Шюц іменує біографічною ситуацією індивіда. Це загальне позначення цілого ряду детермінант: бачення миру людиною і його позиція в світі визначаються обставинами його народження, дорослішання, виховання, релігійними, ідеологічними діями і т.д. Біографічна ситуація, що є своєрідною індивідуальною транскрипцією біологічних і соціокультурних чинників, що впливають на індивіда, якраз і робить мир взагалі, як загальну тим, що всім живе реальність, миром для кожного конкретного індивіда. Що постійно зраджується у міру дорослішання індивіда і придбання їм нового досвіду в кожен конкретний момент часу біографічна ситуація служить основою, що забезпечує розуміння і інтерпретації кожної іншої людини, кожної соціальної взаємодії, з яким він зустрічається, в якому бере участь. Як пише Шюц, актуальна ситуація діючого індивіда має свою історію; вона є обложеним змістом всього його попереднього суб'єктивного досвіду. Біографічна ситуація припускає своєрідну перспективу бачення миру, де індивід виявляється як би центром світу. Отже, говорить Шюц, кожний з моментів мого досвіду із самого початку типовий, тобто полягає в горизонти можливих подібних цьому моментів досвіду. Дійсно, адже зовнішній світ із самого початку сприймається не як сукупність унікальних структур, але як гора, дерево, тваринне, людина і т. д., причому кожний з цих об'єктів володіє своєю сукупністю типових (загальних) і індивідуальних ознак. Розділення індивідуального і загального, відбір типізуючих ознак, тобто власне тіпологізація явищ навколо мене - задача моєї власної активності. Я можу, пише Шюц,

розглянути всякий типово сприйманий об'єкт як представника загального типу, але я не завжди потребую цього, коли я дивлюся на мого собаку. Мене також мало цікавить, що загального має він з іншими собаками або з іншими ірландськими сетерами. Він - мій друг, мій супутник, і, не дивлячись на те, що я можу типізувати Ровера як явище, я вважаю за краще бачити в ньому його індивідуальні характеристики. Таким чином, можна сказати, що типовість об'єктів і явищ, які сприймаються і концентруються в рамках повсякденного досвіду, сама по собі ще не дає можливості встановлення інтерсуб'єктивно надійного, твердого медіума, який гарантував би надійне, взаємоузгоджене протікання людських взаємодій. Повсякденне мислення, пише Шюц, долає відмінності індивідуальних перспектив за допомогою двох головних ідеалізацій.

1. Ідеалізація взаємозамінності точок зору; я наперед припускаю - і вважаю, що мій партнер робить те ж саме, що, якщо я поміняюся з ним місцями і його тут стане моїм, я знаходитимуся на тій же відстані від об'єктів і бачитиму їх в тій же самій типовості, що і він зараз; більш того, в межах моєї досяжності знаходитимуться ті ж самі речі, що і у нього зараз (дійсне і зворотне відношення).

3. Ідеалізація збігу систем релевантності: поки немає зворотних тому свідоцтв, я припускаю - і вважаю, що мій партнер робить те ж саме, - що відмінність перспектив, що є слідством унікальності біографічних ситуацій, неістотна (іррелевантно) з погляду наявних цілей кожного з нас, і що він і я (тобто ми) вважаємо, що ми відбираємо і інтерпретуємо актуально і потенційно загальні об'єкти і їх характеристики тим же самим, або, принаймні, емпірично тим же самим, тобто тим же самим з погляду наших практичних цілей - способом. Ясно, продовжує Шюц, що обидві ці ідеалізації, разом створюють передумову взаємності перспектив, є знаряддям типізації об'єктів з метою подолання і зняття рис своєрідності особистого досвіду - мого і моїх партнерів в соціальному житті. Систематичне застосування цієї передумови, розповсюдження її на всю сукупність взаємодіючих індивідів (я - партнер - інші партнери - ми - будь-який з нас і т. д.) веде до формування такого роду уявлень про об'єкти, які втрачають свою

перспективну природу, стають уявленнями, властивими кожному, тобто нікому зокрема. Це анонімне, нічиє знання, що сприймається як об'єктивне, тобто незалежне від свідомості моєї і мого партнера, від того, як ми бачимо світ, від наших біографічних ситуацій, наших актуальних і потенційних практичних цілей. Іншими словами, в результаті застосування передумови взаємності перспектив виникає відчуття об'єктивності сприйманого і концептіруемого, загального мені і моїм партнерам інтерсуб'єктивного світу. Це і є мир повсякденного життя в його найзагальніших рисах, як він сприймається в згоді переважною більшістю соціальних індивідів. Це мир, в якому я існую так само, як інші люди, взаємодіючи з ними і з об'єктами навколишнього світу, впливаючи на них, змінюючи їх, сам в свою чергу піддаваючись їх діям і змінам. Це наш звичний соціокультурний світ. По своєму генезису знання він має інтерсуб'єктивний соціально (тобто на особу міжлюдських взаємодій детермінований) характер. Але в свідомості діячів він виступає як об'єктивний, незалежний від самих діячів існуючий світ. Ця соціально організована об'єктивність - найважливіша характеристика миру повсякденного життя. Тут вже ми переходимо до аналізу дії, як воно формується і розуміється в повсякденному житті.

2. Формування і розуміння соціальної дії А.Шюцем. Шюц розуміє дію як людську поведінку, що планується наперед, тобто що ґрунтується у наперед прийнятому проекті. Дія може бути явною і прихованою, або стриманість від явної дії також може розглядатися як дія. Тут, мабуть, більш підійшов би бахтінській термін вчинок, бо вчинок якраз і є дія з наміром, навмисна дія, а стриманість від якоїсь наочно реалізовуваної дії також є вчинок. Що характерне для шюцевського розуміння дії, так це облік його тимчасової перспективи. Наявність проекту припускає для плануючої дії індивіда уявне перенесення їм себе в майбутнє, в той час, коли дія буде вже завершеною. Тільки у тому випадку, коли є образ завершальної стан справи, що передбачається, можуть бути вироблені конкретні кроки, етапи досягнення цього стану. Діючий індивід, говорить Шюц, сприймає свою майбутню дію не просто в майбутньому часі, але в майбутньому досконалому (*modo futuri exacti*). Саме

тимчасова перспектива дії, що розгортається, має важливі наслідки для його розуміння. У зв'язку з цим зупинимося на двох моментах: проблемі повсякденного розуміння мотивів і проблемі раціональності повсякденної діяльності. Рішення дає можливість рішення питання про природу повсякденних взаємодій. 1. Для самого діючого індивіда рушійною силою його вчинків є уявлення про майбутній стан справ. Він мотивується телеологічно. Шюц називає такого роду мотив мотивом для-того-щоб. Наприклад, людина скоює злочин для того, щоб мати досить грошей. Мотиву для-того-щоб протистоїть мотив тому що. Можна сказати, наприклад, що злочинець скоює злочин тому, що виріс в несприятливому середовищі, неблагополучній сім'ї та ін. Мотив тому що співвідносить дію не з майбутнім запроєктованим станом справ, але з минулим досвідом. Можна сказати про те, який з мотивів є справжнім, і ця суперечка залучила б нас в нескінченну череду дискусій від метафізичних (детерміація і свобода волі) до юридичних (питання про судимість, наприклад). Для нас важливо з'ясувати, що сам плануючий дію індивід не здатний представити свою власну дію в його особовій (типологічній) визначеності, як це передбачається будь-якого роду соціально-психологічною або соціологічною теорією, що пояснює злочин. Про це докладніше говорив Бахтін: дія цілком розташовується для самого діючого індивіда в наочно-смысловій сфері; власна особа сюди не відноситься. Шюц пояснює те ж явище інакше, залучаючи тимчасову зміну дії; справжня дія, говорить він, недоступна для рефлексії. Людина може рефлексувати лише тоді, коли віддалений від себе в часі, рефлексії доступний тільки минулий стан. Це означає, що в самий момент вчинку (і уявного, і реального) мотив тому що не виступає як дійсна рушійна сила в свідомості індивіда, який скоює вчинок. Він може з'явитися як така лише *post factum*. Але у цей момент людина - вже не людина, що виконує вчинок, він - спостерігач самого себе. Проте в ході соціальної взаємодії завжди є інший, який саме сприймає вчинок свого партнера в його типологічній визначеності. У самий момент вчинку цей інший виступає як спостерігач. Схоплюючи на основі свого минулого досвіду

тип вчинку, він формує свій власний для-того-щоб мотив, на основі якого будується вчинок - реакція. Так на основі індивідуальних, суб'єктивних мотивів будується ланцюг типових людських взаємодій. І основа цього - приписування партнерами один одному типових мотиваційних моделей. 3. Трудова діяльність як момент конструювання повсякденності. Завершуючи огляд навчання Шюца про повсякденність, зупинимося на такому його важливому моменті, як виділення трудової діяльності як її конституюючий момент. Часто феноменологічна філософія (соціологія) представляється як суто суб'єктивістський напрям. Проте підкреслення зв'язку повсякденності насилу виводить теоретичну систему в цілому на новий рівень аналізу. Зрозуміло, сутність праці Шюцем розуміється достатньо абстрактно, бо зводиться до дії людини як фізичного об'єкту взагалі (причому не робиться відмінностей між творчою і руйнівною діяльністю, фізіологічними проявами і трудовою активністю, що свідомо мотивується, і т. д.). Тому Шюц втрачає можливість вловити історичну діалектику праці, а разом з тим індивідуально значущі, першорядні для розуміння історично мінливого характеру повсякденності процеси відчуження праці, які супроводжуються різноманітними формами відчуження в повсякденному житті. І Шюц тут не самотній. На думку спадають міркування Дж.Мида і ролі діяльності в освоєнні людиною об'єктивного світу. Детально і глибоко розроблені ідеї Міда про структуру наочної дії, акту, проте такі ж абстрактні, як і думки Шюца. Обидва вони трактують людську діяльність взагалі, не розглядаючи її в конкретному соціальному контексті. характер якого визначається пануючими в суспільстві виробничими відносинами. Можна назвати ще ряд крупних соціологів, які прагнули уникнути ідеалістичної обмеженості в трактуванні соціальних взаємодій шляхом звернення до трудової діяльності. Проте їх спроби не приводять до бажаного результату, якщо працю вони інтерпретують абстрактно, як діяльність взагалі. При цьому з поля зору дослідника випадають найважливіші вимірювання повсякденності: її історична визначеність, специфіка

повсякденного життя в різних існуючих і існуючих суспільних системах. Проте виділена сторона шюцевських ідей дає підставу не згодитися з присутніми іноді в літературі оцінками його ледве не як чистого суб'єктивіста. Помітимо, що таке уявлення склалося під впливом пізнішого розвитку соціальної феноменології (Т. Лукман, Р. Гарфінкель, етнометодологія). У самого Шюца повсякденність - продукт взаємодії людини з об'єктивним природним світом, на цій об'єктивній основі виникає і формується в свідомості і діяльності членів суспільства інтерсуб'єктивно визначена об'єктивність соціальних явищ і процесів. Шюца цікавлять формальні структури повсякденності, а вирішальні риси її історичної визначеності їм не уловлюються. Проте констатувати історичний характер повсякденності означає позначення такої ж важливої, скільки і величезної теми, вивчення якої вимагає іншої теоретичної перспективи, що виходить за рамки дослідження механізмів формування і функціонування повсякденності і ставить питання про генезис самих цих механізмів.

### **Контрольні питання до теми 2.**

1. Як розуміє А.Шюц поняття «інтерсуб'єктивний світ»?
2. В чому полягає сутність соціології повсякденності А.Шюца?

**ТЕМА 3. Конструювання соціальної реальності у контексті феноменологічної парадигми.**

План.

1. Соціологічні ідеї П.Бергера
2. Соціологічні ідеї Т.Лукмана.
3. Основні принципи феноменологічної соціології в інтерпретуванні Бергера і Лукмана.

### **1. Соціологічні ідеї П.Бергера.**

П. Бергер народився у Відні (Австрія) 17 березня 1929 р., де жив до 17 років. У 1946 р. після нетривалого навчання в Лондонському університеті він емігрував в США і через п'ять років одержав американське громадянство. У 1949 р., закінчивши Вагнеровській коледж в Нью-Йорку, одержав ступінь бакалавра, роком пізніше - ступінь магістра в Новій школі соціальних досліджень в Манхеттені, де в 1954 р. йому був привласнений ступінь доктора філософії. Пізніше він працював в Єльському університеті і один рік вчився в лютеранській теологічній семінарії у Філадельфії, з якої пішов, не закінчивши курсу, оскільки сумнівався в істинності лютеранського визначення християнської релігії. Проходячи службу в американській армії (1954-1955), Бергер читав лекції у філіалі університету Джорджії: як керівник дослідницької групи провів один академічний рік в євангельській академії в Німеччині. З 1956 по 1958 р. викладав в жіночому коледжі університету Північної Кароліни. Публікуватися почав на початку 60-х, два роки після того, як став професором соціології Семінарського фонду в Хартфорде і директором Інституту церкви і общини. За словами Бергера, коли він почав писати, його цікавила головним чином критика церкви зсередини. У своїх ранніх працях «Шум урочистих асамблей» і «Двозначне бачення» Бергер вельми критично оцінював інституційну релігію як прояв поганої віри, протиставляючи релігію і церкву американського істеблішменту істинній християнській вірі. Обидві книги були вельми популярні у молодого покоління американських християн. Широку популярність в США і за їх межами здобула книга «Введення в соціологію», де показаний взаємозв'язок між людиною в суспільстві і суспільством в людині. Згодом вона використовувалася при розробці спільно з Т. Лукманом феноменологічної соціології знання як методології соціального пізнання в роботі «Соціальне конструювання реальності». Соціологія релігії, що є складовою частиною феноменологічної соціології знання, якнайповніше висловлена в книзі «Священна завіса», в якій,

застосовуючи розроблений їм спільно з Т. Лукманом понятійний апарат, Бергер прагне показати взаємозв'язок між релігією і конструюванням людиною соціальної реальності, прослідити процес секуляризації в історичній перспективі, зрозуміти місце, роль і значення релігії в сучасному світі. Робота «Чутки про ангелів», по власному виразу Бергера, була спробою подолання кризи секуляризму зсередини і відродження віри в нашому безрелігійному світі. З 1963 по 1966 р. Бергер викладає в Новій школі соціальних досліджень, з 1936 по 1969 р. - в Бруклінському коледжі Нью-Йорка, а потім в університеті Рутгерса до Нью-Джерси. У 1969 р. в Римі від імені Ватиканського секретаріату для невіруючих він брав участь в організації і роботі різних релігійних суспільств по проблемі секуляризації. Після відвідин Мехіко в 1969 р. Бергер звертається до проблем розвитку країн третього світу. У «Пірамідах жертв» соціолог піддав різкій критиці капіталістичну і соціалістичну моделі розвитку як неприйнятні з етичної точки зору. Проблеми модернізації, соціальної зміни і розвитку розглядаються соціологом в роботах: «Бездомна свідомість», «Обличчям до сучасності», «Капіталістична революція», «У пошуках східно-азіатської моделі розвитку». Пошукам виходу з кризи, що переживається релігією в сучасному світі, присвячені Хартфордський відзив, опублікований в книзі «Проти світу ради світу», підписане Бергером разом з іншими представниками християнських організацій, один розділ збірки «Обличчям до сучасності», а також книга «Єретичний імператив». Робота «Дати людям повноваження: Роль структур посередників в суспільній політиці», написана в співавторстві з Р. Нейхаузом, не просто книга, але проект соціальної політики, мета якої - рішення таких проблем, як надання значення людського життя, гармонізація відносин між індивідом і суспільством і т.д. «Соціологія: Біографічний підхід» - спільна робота Бергера з його дружиною Бригітою Бергер - є посібником з соціології, теми якого розташовані в послідовності, відповідній придбанню індивідом соціального досвіду на тій або іншій стадії його біографії. Специфіка бергерівської інтерпретативної соціології, яку він називає психологічною (соціологією), полягає в постійній увазі до різноманіття значень, якими



живуть люди, до ідеалів, 18 вірувань, думок і упереджень людей, груп, культур, їх розумінні і інтерпретації. В даний час Бергер - директор Інституту вивчення економічної культури університету Бостона. Цим не в останню чергу пояснюється увага до соціокультурних і економічних проблем розвитку країн першого, другого і третього світу. У 1987 р. під його керівництвом вийшла книга «Сучасний капіталізм», присвячена розробці проблем, аналогічних тим, які проаналізовані їм в «Капіталістичній революції» і які є складовою частиною його теорії капіталізму. Провідний представник феноменологічної соціології знання, ідеолог неоконсерватизма (якого на Заході іноді зараховують до лютеранських світських теологів), П. Бергер є одним з найбільш творчих соціологів нашого часу. Круг його інтересів надзвичайно широкий: феноменологія, соціологія знання, релігія, політика, література, модернізація, розвиток країн третього світу і т.д. В цілому він видав більше 20 книг і 100 статей, багато хто з них перекладені німецькою, французькою, іспанською, італійською мовами. Крім того, що він багато пише, він ще і добре читається: його книги популярні, вони швидко розходяться, часто цитуються. Незалежно від того погоджуєшся з його соціологією чи ні, але поза сумнівом знаходишся під враженням елегантності його аналізу і виразності його прози. Бергер звертається до самих різних тем, але все. вони зв'язані загальною перспективою феноменологічної соціології знання, виступаючої як теоретико- методологічна основа його соціальних досліджень.

2. Соціологічні ідеї Т.Лукмана. Томас Лукман народився 14 жовтня 1927 р. в Есеніце (Югославія). У 1953 р. в Новій Школі соціальних досліджень йому був привласнений ступінь магістра, а в 1956 р. - доктора філософії. Потім він викладав в Хобартському коледжі, в Новій Школі соціальних досліджень, в університетах Нью-Йорка і Фрайбурга, очолював відділення соціології у Франкфуртському університеті: у 1970 р. став професором соціології університету в Констанце (ФРН), де працює і в даний час. Учень і послідовник А. Шюца, Т. Лукман, разом з П. Бергером, - провідний представник феноменологічної соціології знання (яку інакше називають феноменологією життєвого світу, інтерпретативною соціологією,

теорією соціального конструювання реальності і т. д.). Методологія феноменологічної соціології знання розроблялася Лукманом в таких роботах, як «Соціальне конструювання реальності», «Структури життєвого світу», «Філософія, соціальні науки і повсякденне життя» і т.д. «Соціальне конструювання реальності» - книга, написана Лукманом в співавторстві з П. Бергером, яка одержала найбільшу популярність з їх спільних робіт і є свого роду маніфестом феноменологічної соціології знання. Основна робота Лукмана по соціології релігії – «Проблема релігії в сучасному суспільстві» - написана ним в 1963 р., з 1967 р. під назвою «Невидима релігія» вона опублікована на англійській мові. Лукман є також фахівцем у області соціології мови, проблематику і передісторію якої він аналізує в книзі «Соціологія мови». Тут в круг його уваги входять такі питання як походження функції мови в суспільстві, взаємозв'язок мови і знання, вплив мови на свідомість, буденне життя і конструювання соціальних структур. Як самостійний напрям феноменологічна соціологія знання виникає в кінці 60-х рр. після виходу книги Бергера і Лукмана «Соціальне конструювання реальності», яка формувалась під впливом соціологічних концепцій Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Зіммеля, В. Парето, Р. Міда, філософської антропології М. Шеллера, ідей марксизму і т.д. Але її основним теоретичним джерелом є феноменологія Е. Гуссерля а феноменологічна соціологія А. Шюца. Специфіка і відмінність феноменологічної соціології знання від традиційної пов'язані саме з тим, що її основу складає феноменологічна методологія. Не торкаючись інших питань, зупинимось стисло на проблемах повсякденного, що розглядаються Лукманом, або буденного знання, що становить фундамент всього соціального життя, без якого неможливе ні управління нею, ні її зміна. Більш того, статус буденного знання тому такий високий у феноменології, що йому відводиться головна роль в усвідомленні і трансформації асоціальної реальності. Для того, щоб людина могла нормально жити і діяти в навколишньому його світі їй необхідне знання цього світу, яке вона одержує на власному досвіді або від інших людей (батьків, вчителів, друзів і т. д.).

Запас повсякденного знання багато в чому залежить від конкретної ситуації, в якій знаходиться сприймаючий суб'єкт, і є результатом накопиченого їм досвіду. З другого боку, кожне сприйняття відноситься до потоку живого досвіду і до біографії суб'єкта. І крім того, кожна ситуація визначається і змінюється залежно від запасу знання. Отже запас знання знаходиться в генетичному, структурному і функціональному взаємозв'язку з ситуацією. Обмеженість ситуації, а також просторово-часове і соціальне розміщення сприймаючого суб'єкта є основними елементами запасу знання, виконуючими важливішу роль у формуванні запасу знання, ніж специфічні досвідчені дані, що входять в його зміст. Обмеженість ситуації пов'язана з тим, що в кожен момент свого свідомого життя людина знаходиться в деякій ситуації.

2. Основні принципи феноменологічної соціології в інтерпретації Бергера і Лукмана. Феноменологічна соціологія знання, що розроблялася П. Бергером сумісно з його німецьким колегою Т. Лукманом, має багатоманітні теоретичні джерела. Вона формується в контексті класичної соціології М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, В. Парето. Проте головним її джерелом є феноменологія Е. Гуссерля і феноменологічна соціологія А. Шюца. Специфіку феноменологічної соціології знання і її відмінність від традиційної, орієнтованої на вивчення теоретичного знання в тому або іншому соціокультурному контексті, складає те, що вона звертається перш за все до вивчення знання і структур повсякденного «життєвого світу», прагне показати конструйований характер соціальної реальності і можливості людини в процесі її освоєння. Основоположні принципи феноменологічної соціології знання сформульовані Бергером і Лукманом в книзі «Соціальне конструювання реальності» здобули найбільшу популярність з їх спільних робіт. Цих авторів зв'язують спільність поглядів з багатьох теоретичних питань і тривала співпраця. І хоча Бергер, емігрувавши з Австрії, живе в США, а Лукман - в Німеччині, їх імена часто стоять поряд, а наукові праці виходять на англійському, німецькому та інших мовах. Саме навчання про життєвий світ в

інтерпретації Шюцем як світу повсякденного 21 буденного знання стало початковим пунктом теоретичних побудов Бергера і Лукмана. Згідно феноменологам, реальність конституюється не трансцендентальним суб'єктом (як у Гуссерля), а безліччю емпіричних суб'єктів, які, проте, розуміються поза зв'язком з світом природи, незалежно від соціальної детерміації їх поведінки і мислення. У феноменологічній соціології йдеться швидше про мотивацію, а не про детерміацію знання. Соціальна реальність предстає в концепції Бергера і Лукмана не об'єктивною реальністю, а результатом діяльності конструюванню свідомості. Замість об'єктивної реальності з'являється інтерсуб'єктивність. Соціальна реальність виявляється миром колективних уявлень, а соціальні інститути - продуктом людської свідомості. Зникає якісна відмінність між суспільством як об'єктивною реальністю, існуючою незалежно від волі і свідомості людей, і частиною соціальної реальності суспільної свідомості. Зрозуміло, що говорити про суспільство, в якому живуть і діють наділені свідомістю люди, не беручи до уваги їх свідомість, неможливо. Але ототожнення буття і свідомості, людського осмислення реальності і самої реальності приводить до обмеженої перспективи при розгляді соціальних процесів. Створений людиною інституційний світ необхідно підтримувати і цю функцію виконує, згідно феноменологам, легітимація, що пропонує способи пояснення і виправдання соціального порядку. Легітимація дає члену даної спільності уявлення про те, чим є ті або інші речі (когнітивний аспект легітимації), тобто пояснення і вказівка, чому він повинен поводитись так, а не інакше (нормативний аспект легітимації), тобто виправдання. Легітимація - багаторівнева система, на вершині якої знаходяться символічні універсуми, що інтерпретують самі різні смислові області, всі сектори інституційного порядку і численні реальності, відмінні від реальності повсякденного життя. Символічний універсум, який Бергер і Лукман визначають як матрицю всіх значень, що соціально-об'єктивуються і суб'єктивно-реальних, є важливим засобом захисту від жаху перед хаосом, смертю, самотністю, іншими бідами як на інституційному, так і на індивідуальному рівнях, оскільки всяка соціальна реальність

конструюється перед лицем хаосу. Розроблена Бергером і Лукманом методологія соціального пізнання застосовується ними при вивченні таких областей соціальної реальності, як релігія, політика, соціальні зміни модернізація, мова, література і т.д. не маючи зараз нагоди детально розглянути всі аспекти надзвичайно багатогранної творчості Бергера, ми обмежимося лише областю релігії і модернізації. Використовуючи феноменологічну методологію, Бергер проводить порівняно-історичний аналіз різних релігійних систем з метою показати їх конструйований характер, виявити їх функції і прослідити процес секуляризації в історичній перспективі. В процесі соціально-історичної діяльності людей, вважає соціолог, за допомогою мови конструюється когнітивно-нормативний комплекс, що вважається в суспільстві знанням. Бути членом суспільства - значить розділяти його знання. Інтерналізується в процесі соціалізації об'єктивний стає суб'єктивним впорядкуванням досвіду. Отже суспільство виявляється хранителем порядку і значення не тільки об'єктивно в інституційних структурах, але і суб'єктивно в структурах індивідуальної свідомості. Оскільки відхід від об'єктивного номосу загрожує людині втратою життєвої орієнтації і кінець кінцем самого себе, головною функцією суспільства є номізація. Проте суспільні інститути не можуть гарантувати стабільність і надійність сконструйованого людиною миру. Така гарантія можлива лише у тому випадку, коли людський мир наділяється характеристиками священного космосу. Впродовж більшої частини людської історії, говорить Бергер, релігія виконувала стратегічну роль при конструюванні людиною соціальної реальності і була найефективнішим і широко поширеним засобом легітимації (пояснення і виправдання соціального порядку). Це пояснюється тим, що немічні, схильні до соціальних змін інститути, поміщені в межі космічної, священної системи відліку набувають дійсного онтологічного статусу. Бергер визначає релігію як створений людиною священний космос або як космізацію у формі священного. При цьому священне розуміється як якість таємничої і викликає благоговіння і страх сили, відмінної від людини та все ж зверненої до нього, яка, як

вважають, перебуває в деяких об'єктах. Цією якістю можуть наділятися люди, тваринні, каміння, простір і час. Воно може утілюватися як в простих духах, так і у великих Богах. Контрольні питання до теми 3. 1. В чому полягає специфіка і відмінність феноменології соціології знання та феноменологічної соціології? 2. Для вивчення яких галузей суспільства використовують методологію соціального пізнання яка розроблена П.Бергером та Т.Лукманом. ТЕМА 4. Етнометодологія Г.Гарфінкеля. План 1. Поняття «Етнометодологія» 2. Документальний метод Гарфінкеля. 3. Експерименти по руйнуванню повсякденних взаємодій як метод вивчення фонових очікувань. 1. Поняття «Етнометодологія» Етнометодологія, як соціологічна парадигма, вивчає методи організації практичної повсякденної діяльності, характерні для певного культурного соціуму. Її мета — ще глибше зрозуміти соціальні дії індивідів, чим це можна зробити за допомогою теоретико-методологічного інструментарію, запропонованого М.Вебером, А.Шютцем, та представниками символічного інтеракціонізму. Важливо підкреслити, що етнометодологи не досліджують практичну діяльність, організовану осмислено, згідно формальної логіки. Навпаки, їх цікавить те, як люди на основі знання здорового глузду, часом самі, не усвідомлюючи того, використовують конкретні методи взаємодії один з одним, виходячи із загальноприйнятих в їх культурі моделей поведінки. Основоположником етнометодології вважається американський соціолог Гарольд Гарфінкель, який першим ввів в науковий обіг сам

термін «етнометодологія». По порівняння з феноменологами Гарфінкель йде далі в плані вивчення глибинних, латентних пластів буденного знання, які, як правило, не помічаються і не усвідомлюються самими людьми. Для нього навіть сумісне загальне знання «домашньої групи» не володіє внутрішньою стабільністю. В зв'язку з цим соціологом були запропоновані, по суті, новий предмет дослідження і нові методи, які дозволяли аналізувати спонтанні соціальні зміни, викликані латентними, неусвідомлюваними механізмами соціальної комунікації між людьми. Теоретичне новаторство Гарфінкеля полягало в спробі органічно з'єднати методологію феноменологічної соціології, перш за все, з методами етнографії. Звідси відбувається сам термін «етнометодологія», що в приблизному перекладі з грецького означає методи, які використовують люди, що належать до певної культури для опису і осмислення своїх власних дій в повсякденному житті, а також способи, за допомогою яких індивіди приходять до згоди в комунікативних процесах. У протилежність своєму вчителю Т.Парсонсу, відомому американському соціологу, який вважав, що учасники соціального життя діють узгоджено завдяки загальним розумінням, що забезпечується інституційними структурами і ухваленням єдиних соціальних норм, Гарфінкель поставив під питання саму детерміновану розуміння цими чинниками. На його думку, люди на основі здорового глузду в основному скоюють рутинні дії, які не завжди усвідомлюються і не піддаються рефлексії самими діючими індивідами. Тоді як же індивіди осмислюють соціальне життя? Як стає можливою їх комунікація? На думку Гарфінкеля, загальне розуміння індивідами соціального життя зовсім не тільки приходить ззовні через ухвалення загальних культурних норм і цінностей, на чому, як відомо, наполягали М.Вебер і Т.Парсонс. Як вважає Гарфінкель, воно може конструюватися зсередини. Це не означає простого суб'єктивного тлумачення людьми тих або інших подій. Швидше це означає, що соціальний порядок є продукт власної спонтанної активності індивідів, який виходить саме таким, яким його створили самі учасники соціальної взаємодії, зрозуміло, з урахуванням раніше знайдених правил і знань, одержаних від їх культурної групи. Іншими словами,

локальне виробництво соціального порядку людьми, що володіють власною, за словами Гарфінкеля, «практичною раціональністю», — ключовий постулат етнометодології. На думку Гарфінкеля, соціальна структура впливає на свідомість індивіда через «фонові очікування», під якими маються на увазі соціально схвалювані установки на ті або інші дії, які можуть не усвідомлюватися і не піддаватися рефлексії самими діячами. Фонові очікування є своєрідною соціально-культурною квінтесенцією соціальних взаємодій. Вони «видимі, але не примітні», не пізнані учасниками взаємодії, та і іншими членами суспільства. Проте фонові очікування не пасивно сприймаються: індивіди додають їм особове, практично раціональне значення, переробляють, а іноді і істотно деформують. Іншими словами, фонові очікування задають індивідам напрям соціальної взаємодії, характер комунікації, залишаючи при цьому можливість для власної творчої активності. На думку соціолога, соціальне життя представляється впорядкованим в певному вигляді тільки тому, що члени суспільства активно зайняті доданням значення всьому тому, що відбувається в процесі інтеракції. Задача ж етнометодології полягає в тому, щоб показати механізм людської активності в контексті конструювань постійно змінної соціальної дійсності, виходячи у результаті на вивчення фонових очікувань.

2. Документальний метод Гарфінкеля. Гарфінкель виходить з того, що члени суспільства в повсякденному житті користуються так званим «документальним методом», якому соціолог додає свій, своєрідне значення. Він складається з вибірки певних аспектів нескінченної безлічі характеристик, що містяться в будь-якій ситуації або контексті, визначенні їх особливим чином, а потім розглянуті, як свідоцтва наявності того або іншого суспільного зразка, його параметрів. Іншими словами, документальний метод припускає частину зразка якого-небудь об'єкту або явища (наприклад, аплодисменти або свист аудиторії під час виступу артиста, або особлива мова тіла самого артиста) представити, як «документ», що дозволяє дати певну інтерпретацію явищу (виступу). Соціолог стверджує, що в повсякденному житті люди постійно співвідносять



частини зразка для опису ситуації в цілому, а також для осмислення соціальної реальності. Так, обривиста мова людини, що дзвонить в «Службу порятунку», як правило, правильно зрозуміє і інтерпретована професіоналами, що працюють в цій службі. Або розглянемо процес залицяння, що припускає вельми складну взаємодію людей з урахуванням специфіки гендерних ролей. Природно, що в кожній культурі він відрізнятиметься загальними «фоновими очікуваннями», що є латентними структурами соціального життя конкретного суспільства. Та все ж в залицянні буде власна творча активність — своєрідні вербальні і невербальні прояви, часом неусвідомлювані закоханими, які з'являться свого роду «документами», що свідчать, наскільки «нормальними» бачаться гендерні ролі партнера з позиції практичної раціональності кожного з учасників взаємодії. 3. Експерименти по руйнуванню повсякденних взаємодій як метод вивчення фонових очікувань. Для демонстрації суті одного з найважливіших методів етнометодології Гарфінкель провів ряд цікавих експериментів, націлених на свідоме руйнування нормального ходу соціальних взаємодій. Серед соціологів ці експерименти одержали назву «гарфінкелінги». Отже, один з експериментів полягав в наступному. Студенти університету психіатричного відділення були запрошені взяти участь у тому, що їм було представлено, як нова форма психотерапії. Їх попросили в концентрованій формі висловити свою особисту проблему, для вирішення якої вони потребували ради, а потім задати психотерапевту ряд питань. Фахівець знаходився в сусідній кімнаті, так що учасники експерименту не могли бачити один одного, а сама комунікація здійснювалася через переговорний пристрій. При цьому на питання студентів психотерапевт міг давати тільки односкладові відповіді — або «так», чи «ні». Студенти не знали, що людина, яка відповідає на їх питання, не була ніяким психотерапевтом, а відповіді «та» чи «ні» були наперед приречені відповідно до таблиці випадкових чисел, які зачитувалися асистентом Гарфінкеля. Не дивлячись на те, що відповіді були довільні і не мали ніякого відношення до змісту питань, студенти, орієнтуючись на певні фонові очікування, знайшли їх корисними і осмисленими. Майже кожен студент у результаті заявив, що він розібрався в своїй проблемі і

знає, як поступати в майбутньому. Даний експеримент дозволяє пролити світло на методи, якими користувалися студенти при конструюванні соціальної реальності. Гарфінкель дійшов висновку, що студенти наділяли значенням відповіді, які самі по собі були безглузді. Коли ж відповіді здавалися суперечливими або дивовижними, студенти вважали, що психотерапевт не був детально обізнаний про всі факти їх випадку. Фактично, не усвідомлюючи того, студенти на основі своєї практичної раціональності конструювали осмислену соціальну реальність. Цей експеримент свідчить, що фонові очікування можуть бути виявлені за допомогою «індексації» — центральної категорії, використовуваної Гарфінкелем і іншими етнометодологами. Індексація означає, що значення будь-якого явища або соціальної взаємодії витікає з його контексту, він є «індексованим» в конкретній ситуації. По суті будь-які інтерпретації або пояснення членів суспільства в їх повсякденному житті завжди здійснюються з посиланням на конкретні обставини або ситуації. Так, студенти осмислювали відповіді «психотерапевта», виходячи з конкретної ситуації: вони знаходилися в університеті і були упевнені, що мають справу із справжнім психотерапевтом. Якби ті ж відповіді на ті ж питання були одержані в іншій ситуації, скажімо, в кафе і в ролі психотерапевта виступав би їх колега, то фонові очікування були б інші, іншими були б їх індексації і, відповідно, результати були б інтерпретовані зовсім інакше. У зв'язку з цим Гарфінкель робить висновок, що значення будь-якої соціальної дії можна зрозуміти тільки в певному локальному контексті. Соціологів, зокрема, цікавить місце і роль сміху, аплодисментів, свисту і т.п. в розмовних практиках. Так, помилкова думка, ніби сміх абсолютно спонтанний прояв в розмові. Дослідження Г. Джефферсона привели до висновку, що в західній культурі розмовних практик є ряд загальних структурних характеристик, виробляючи фонові очікування, по суті, які запрошують до сміху. Наприклад, в комунікації двох що говорять однією з них є сміх говорить в кінці вимовної фрази, що, як правило, викликає сміх у другого партнера по комунікації. Якщо ж в комунікації присутні декількох чоловік, то ініціатором сміху, як правило, стає хто-небудь із слухачів. Англійський соціологи Дж. Херітадж і Д. Грейтбатч вивчали місце аплодисментів в мовах британських політиків. Вони

виявили сім стійких засобів, використовуваних ораторами для того, щоб примусити аудиторію аплодувати. Причому соціологи дійшли висновків, що всі ці сім засобів мають коріння в стабільних моделях взаємодії, що зустрічаються в повсякденних розмовних практиках, хоча вони, як правило, не усвідомлюються тими, що говорять. Тепер знання про аплодисменти використовуються фахівцями з реклами і зв'язків з громадськістю, щоб штучно стимулювати позитивні реакції аудиторії в моменти виступу політичних діячів і взагалі значущих персон. Вельми цікаві дослідження, в яких проходило сумісне вивчення вербальної і невербальної діяльності. Мова тіла, особливі погляди, міміка, накладені на певну мову, дозволяють зробити висновки про типові методи організації ділових переговорів, світських бесід і інших розмовних практик, кожна з яких припускає свої фонові очікування в конкретному культурному середовищі.

2. Соціальні інститути за етнометодологією. Значне число етнометодологічних досліджень присвячене вивченню методів організації практичної повсякденної діяльності людей в різних соціальних інститутах. Так, наприклад, одна група соціологів вивчала методи організації ділових переговорів представників бізнесу. Інша — як лікарі ведуть прийом пацієнтів. Третя — методи організації прийому відвідувачів в органах власті і управління. Не дивлячись на всю своєрідність цих досліджень, соціологи дійшли знову таки дивовижного висновку: методи організації функціонування ділового миру у принципі не відрізняються від соціальних практик повсякденної діяльності. Зрозуміло, йдеться про зразки взаємодії, характерних для конкретної культури. В зв'язку з цим деякі етнометодологи виявляють кореляції між мікросоціальними практиками і характером соціальних структур суспільства. По Гарфінкелю, класична соціологія має істотні обмеження можливостей дослідження соціальної реальності. На його думку, її теоретико-методологічний інструментарій не дозволяє, зокрема, досліджувати спонтанні соціальні взаємодії, характерні для повсякденних комунікацій. Їх не можна вивчати і інтерпретувати у дусі веберівської формальної раціональності або через призму дюркгеймівських соціальних фактів, які мають примусову дію на індивіда. Бо, з погляду Гарфінкеля, соціальні дії взаємодіючих

індивідів на локальному рівні будуть, кінець кінцем, детерміновані не рівнем раціоналізації суспільного життя в цілому, і навіть не цінностями і колективними уявленнями, а тим, як індивіди самі оцінюють обставини, що склалися, виходячи з того, що вони орієнтуються на фоніві очікування і при цьому володіють власною практичною раціональністю. Ці і інші міркування Гарфінкеля приводять його до висновку про те, що предмет і методи етносоціолога, по суті, роблять її «альтернативною соціологією». У дусі цього положення деякі послідовники Гарфінкеля заявляють, що класична соціологія стала наукою, яка «відчужена» від соціальних реалій. Вони обвинувачують соціологів-традиціоналістів в огрубленні і спотворенні соціального світу, заявляючи, наприклад, що необхідно вивчати не цінності, які обумовлюють характер соціальних дій індивідів, а то, якими методами використовуються цінності і норми самими індивідами.

#### **Контрольні питання до теми 4.**

1. В чому полягає теоретичне новаторство Г.Гарфінкеля?
2. Назвіть основні характеристики етнометодології.

#### **ТЕМА 5. Феноменологічна соціологія та позитивізм**

##### **План**

1. Основні положення позитивістської соціології
2. Мова в поясненні буденного.
3. Феноменологія і позитивізм: особливі та загальні риси.

##### **1. Основні положення позитивістської соціології**

Позитивізм прагне здійснювати опис в «об'єктивних», вільних від ситуативних чинників, точних, ясних, загальнозрозумілих висловах і відповідно до цього «прояснити» мову своєї науки. Таке прагнення, на думку Гарфінкеля, явно прирікає позитивістську соціологію на «неадекватність». Аргументи, названі ним в захист цієї тези, зводяться

до наступного. По-перше, в позитивістській соціології прийняте розмежування ординарних (звичних, повсякденних, рутинних) і екстраординарних (самоочевидний важливих) дій. Перші не заслуговують уваги соціологів, які концентруються цілком на вивченні других. Таким чином, з їх уваги випадає переважна більшість дій, досліджуються лише «відхилення» від повсякденності. Феноменологічна соціологія у принципі відкидає розмежування ординарних і екстраординарних дій, вважаючи будь-яку дію заслуговуючою найпильнішої уваги. По-друге, ці буденні, рутинні дії конститууються в ході описів учасниками. Учасники ж застосовують для цього природну мову, що складається з індексованих висловів. Індексовані вислови володіють власною раціональністю, яка виявляється в їх здатності створювати уявлення про впорядкований (раціональному) характер повсякденної діяльності. Ці властивості індексованих виразів, що упорядковують, бачаться Гарфінкелю в наступному: а) саме вони знаходять соціально організований характер інтерпретацій, здійснюваних співбесідниками, розмова яких відображає соціальний порядок і його ж конститує. Ясність і специфічність виразу — без необхідності виявлення специфіки його конкретного лексичного наповнення — повинні бути виявлені в наслідках його вживання, але без накладення строгих обмежень; б) сам соціальний порядок досягається або створюється в ході інтерпретативної діяльності, в описах учасників: «Те, що вони впорядковані, є постійний практичний результат кожного реального акту буденної мови і поведінки». Це положення вважається вирішальним для соціологічного опису. Якщо позитивісти намагаються нав'язати повсякденному життю чужу їй наукову раціональність, прагнучи описувати «життєвий світ» в об'єктивних термінах, то феноменологи вважають об'єктивним те, що називається в термінах «об'єктивних властивостей» (сама по собі назва «об'єктивних» властивостей достатньо невизначена, бо з погляду матеріалізму властивості існують об'єктивно), тобто взагалі те, що яким-небудь чином називається і тим самим об'єктивується. Називається ж те або інше явище виходячи з уявлень про загальні властивості (а не їх реальних прообразів), оскільки що говорять нібито

припускають «рівень абстракції», властивий буденному мисленню, при якому об'єкт описується «з погляду його унікальних властивостей, тісно пов'язаних з контекстом сприйняття цього об'єкту». Одержавши ту або іншу назву, явище придбаває статус реальності, і немає істотної різниці у тому, що чи об'єктивується воно в результаті вживання однозначного терміну або багатозначного слова природної мови: у будь-якому випадку назва співвідноситься з тією або іншою реальністю, створеною індивідом для його власних цілей. Тому-то і для розуміння або прояснення соціологічних термінів потрібно спочатку відтворити контекст, в якому вони істотні, тобто існують як такі. Отже, неправомірно говорити про одиницю мови, яка, будучи загальнозрозумілою, проте позначає один предмет (окрім імені власного). Гарфінкель же, вважаючи, що існують лише окремі конкретні значення, вирази в окремих словах, що описують «унікальні властивості», унікально сприймані індивідом, впадає в крайній номіналізм. Нарешті, третій аргумент феноменологов на користь застосування виключно мови повсякденного життя в соціологічному описі полягає в твердженні про те, що і сама мовна форма соціологічних описів будується згідно звичним правилам граматики і синтаксису, так що слова, що вважаються соціологічними термінами, завжди виявляються включеними в пропозиції, що складаються з багатозначних слів природної мови. Тому мова соціологічної теорії у принципі не може бути відмінною від природного: «Тільки пов'язуючи соціологічні поняття з буденною мовою за правилами традиційної граматики, ми конструємо значущу соціологічну теорію». Позитивістське прагнення до прояснення мови соціології шляхом перетворення виразів природної мови в незалежні від контексту об'єктивні думки признається безплідним. Проте природна мова зважаючи на неточність і розпливчатість індексних значень все ж таки може бути і буває звичне, вважають феноменологи, певним чином «прояснений». Це відбувається в так званих процедурах формулювання, що мають місце в будь-якій розмові, коли співбесідники з яких-небудь причин прагнуть з'ясувати, про що їх розмова. Формулювання — це як би квінтесенції «тем» розмови, вони висловлюють собою думку учасників про те, що дана розмова

піддається раціональному опису, який і полягає у вживанні саме того або іншого формулювання того, про що, власне, йде мова. Проте самі формулювання виробляються в термінах природної мови і тому є лише певними інтерпретаціями індексних висловів, що становлять уточнюване значення фрагмента розмови. Отже, деяке прояснення у вживанні виразів феноменологічною соціологією все ж таки признається, проте і формулювання як засіб прояснення, у свою чергу, є також індексними виразами і можуть так чи інакше тлумачити.

2. Мова в поясненні буденного. Так, Бергер і Лукман говорять про ідентичність професійного і буденного соціолога, тому що вважають, що обидва зайняті одними і тими ж дослідженнями і приходять до однакових результатів: конституують соціальну реальність за допомогою природної мови. Гарфінкель роз'яснює цю ідентичність, підкреслюючи, що теоретизування і дослідження треба помістити в звичну розмову про повсякденні справи, а соціальний порядок і структура є слідствами рефлексій дослідження і теоретизування, поміщених в розмовній практиці. Припускати, що думки індивідів щодо їх власної соціальної діяльності можуть бути перетворені в об'єктивні думки щодо того, що «було насправді», - значить, підкреслює він, не розуміти специфічної природи соціального миру: того, що було «насправді», - не було і ні, бо всі події — результат інтерпретації, а тому і самі соціологічні теорії, будучи інтерпретаціями, виявляються індексними поясненнями соціального миру з погляду соціолога і як такі нічим не відрізняються від інших пояснень. «Будь-які пояснення, - пише також Д. Уолш, - формуються відповідно до норм практичного буденного мислення і ґрунтуються на ньому як на засобі конституювання значущих, корисних пояснень». Аналіз природи багатьох наукових термінів переконує у тому, що вони по самій своїй суті містять в собі безліч варіацій значень, що не укладаються в яку-небудь одну жорстку дефініцію. І саме цей спектр можливих значень забезпечує гнучкість наукового аналізу. При цьому особливе значення мають філософські поняття з їх універсально узагальнювальним характером, багатогранністю предмету, масштабом, що змінюється,

діапазоном, спрямованістю дослідження. Феноменологи звертають увагу на ту особливість соціологічних понять, що їх значення є багато в чому імпліцитними і по-різному виявляються в різних контекстах досліджень. Більш того, опитуваний (навіть при заочному опитуванні) завжди включений в процес спілкування з респондентом і прагнутиме (вільно або мимоволі) давати свій опис на мові, яка, на його думку, зручна або принаймні придатна для дослідника. Тому ситуацію, що складається при застосуванні ряду соціологічних методик, можна охарактеризувати таким чином: інформант повинен дати опис об'єкту, не будучи забезпеченим необхідними для цього засобами. Для повідомлення своєї думки досліднику він повинен знаходити ці засоби сам. Питання про схожість цих засобів з тими, якими оперує дана людина в повсякденних ситуаціях, залишається відкритим. Цей аспект проблеми ще не має достатнього методологічного забезпечення. Проте сказане зовсім не принижує найважливішої ролі чітких початкових визначень понять соціології. Наприклад, коротке і ясне ленінське визначення класу забезпечує надійну методологічну основу для більш розгорненого соціологічного дослідження. Обмежена в своїх можливостях коротка дефініція і розгорнений соціологічний аналіз не тільки не виключають, а взаємодоповнюють, припускають один одного. Безумовно, всяка абстракція носить відбиток суб'єктивності, обумовленої як особливостями процесу розуміння, так і індивідуальними особливостями, соціальним положенням суб'єкта. Але діалектичне, наукове розуміння в тому і полягає, щоб за суб'єктивною стороною не упустити головного, істотного в природі абстракції — об'єктивний, незалежний від суб'єкта зміст, бо абстракція є «вираз закономірності і природи, і людини». Оцінка феноменологічної соціології була б поверхневою без аналізу емпіричних робіт. Реалізуючи теоретичні установки, вони наочно демонструють її сильні і слабкі сторони. Саме тут можна прослідити напрям її розвитку, помітити зміни.

3. Феноменологія і позитивізм: особливі та загальні риси. Розвиток натуралістичної і гуманістичної традицій в сучасній



західній соціології полягає, як показують роботи вітчизняних дослідників, не в діалозі і взаємозбагаченні, а в постійній і наполегливій конфронтації. Взаємна критика носила і продовжує носити деструктивний характер. У рясному потоці філософської і соціологічної літератури, що з'являється тією, що сьогодні на Заході і так чи інакше зачіпає соціально-філософські проблеми людини, суспільства, культури, при всій існуючій відмінності в підходах, поглядах і оцінках мимовільно звертає на себе увагу схожість різних позицій, що часто зустрічається. Саме така схожість і демонструють останні роботи соціологів феноменологічної орієнтації і деяких позитивістів. Яким же чином феноменологічна соціологія, в задачу якої входило, за задумом її основних теоретиків, корінна зміна позитивістських методів соціального пізнання, за короткий часовий проміжок, в два десятиліття, повторила шлях, виконаний позитивізмом за півстоліття? Думається, що головна причина зближення двох так на перший погляд різних напрямів (типового для західної науки явища) криється в їх загальних ідеалістичних підставах, в спотвореному уявленні про роль науки, в перебільшенні ролі буденної свідомості. Не дивлячись на критику, що характеризує роботи феноменологів і позитивістів ще в 70-х роках, і в тому і в іншому напрямі неважко знайти риси схожості в рішенні найважливіших методологічних питань. Так, єдиним методом соціального пізнання признається опис, можливості дослідника у вивченні суспільства ставляться в залежність від діяльності його членів, головним чином від специфіки їх слововживання. Прихильники і феноменології і позитивізму апелюють до здорового глузду, роблять акцент на повсякденній мові, розглядаючи його не як щось протиставить об'єктивному світу як його віддзеркалення, а як частину миру, «форму соціального життя». Мовна діяльність представляється в їх роботах включеною в широкому внелінгвістичному контексті. Вже в роботах творця феноменологічної соціології А. Шютца можна виявити деякі моменти, які він некритично запозичує у позитивістів. Йдеться перш за все про пропонуване їм ототожнення об'єктивності теоретичної побудови з логічною зв'язністю. В ході еволюції феноменологічної орієнтації в соціології

схожість з позитивізмом в рішенні корінних методологічних проблем соціального пізнання посилюється. Перш за все це торкається такою важливою для феноменології як напряду герменевтики категорії, як значення. Значення, якими оперують соціологи обох напрямів, є, на їх думку, не постійною об'єктивною величиною, не віддзеркаленням в мові об'єктивної дійсності, а результатом ситуації, породженням конкретних учасників або умов взаємодії. Дослідження звичних, загальноприйнятих способів приписування соціальних значень в повсякденних ситуаціях ведеться феноменологічною соціологією із залученням теорії мовних ігор Вітгенштейна. Будь-яка мова вважається грою. Під іграми розуміються мовні системи, звичні для людей, які їх використовують при цьому і неопозитивізм і феноменологія схожість між мовними іграми і складними формами соціальної поведінки бачать у тому, що вони здійснюються відповідно до якогось комплексу правил і норм. У обох підходах соціальна діяльність виступає як діяльність по цих правилах. Останні задаються контекстом здійснення даного етапу гри і допускають деяку свободу. Позначаючи межі кожної гри, її правила одночасно складають і її логіку. Логічна форма і мови, і соціальної діяльності ототожнюється з нормативною поведінкою. Новітньому позитивізму властиві величезна здібність до мімікрії, уміння гнучко приймати всі нові і нові вигляди, постійна схильність до еклектичного з'єднання з іншими течіями, що має дальній приціл на те, щоб кінець кінцем розчинити їх в собі. Починаючи з 60-х років ця течія вступає в якісно інший період розвитку, який характеризується переважанням тенденції до перетворення лінгвістичного аналізу в спеціальну науку опису значень слів в їх зв'язку з соціокультурним середовищем. Таким чином, підхід до дослідження суспільства через вивчення соціальних значень лежить і в основі сучасного позитивізму в його різновидах і у феноменологічній соціології, хоча зближення йде в основному за рахунок поступового відходу феноменологов від основних принципів свого навчання. Для феноменологов, так само як і для позитивістів, суб'єкт у відомому значенні не може вирватися за межі мови і прорватися до найоб'єктивнішого світу: значення, через відносини яких суб'єкту презентований світ, є з цієї точки зору лише системою внутрішньомовних відносин. Тому і сам світ як сукупність

об'єктів, по суті, лише продукт мови. Для обох напрямів характерна підміна аналізу об'єктивного значення соціальних явищ дослідженням їх «суб'єктивного значення», тобто власне інтерпретацією соціального життя на рівні індивідуального досвіду. Контрольні питання до теми 5. 1. Поясніть роль мови з погляду феноменологічної соціології. 2. Які методи відзначені як єдині для позитивістів і феноменологів? ТЕМА 6. Можливості феноменологічного підходу для аналізу соціальної реальності. План 1. Аналіз розмов Х.Заксом 2. Інші дослідження мовних практик в сучасній феноменологічній соціології 1. Аналіз розмов Х.Заксом До кінця 70-х років все більше число феноменологічно орієнтованих соціологів від досліджень якихось універсальних пізнання, що стоять за мовними актами, звертаються до вивчення структурної організації цих актів. На це є певні підстави. Основоположником феноменологічного підходу до мовного матеріалу, що поклав початок цілому напрямку досліджень, названому незабаром «аналізом розмови» (*convers analyse*), став досить відомий американський соціолог Х. Закс. Свої дослідження у області розмовної мови він почав ще в 60-х роки незалежно від Гарфінкеля і Сікурела, на активну співпрацю з якими йде на початку 70-х років. Дослідження формальної організації розмови покликане забезпечити умови для створення достовірно наукових описів. Так, Закс пропонує розробку основ соціології почати з виявлення простих структур станів соціолога як члена суспільства: Стверджуючи, що, щоб «робити» мову, учасники повинні використовувати певні правила мовного вживання, Закс

пропонує зайнятися вивченням тих формальних властивостей розмови, які можуть бути знайдені через «розуміння» взагалі, незалежно від того, хто і що розуміє. Ці формальні властивості, на його думку, будуть структурою розуміння. Одним з основних методологічних принципів виступає тут вимога чисто структурного опису. Так, Х.Закс пише, що відвернення від лексичного змісту уривків розмов, конкретне значення яких індексно пов'язане з ситуацією вимовлення, дозволить виявити структурні, міжситуативні і через це, на його думку, об'єктивні властивості розмови. А оскільки значення соціальних подій породжуються в повсякденних розмовах, то формальні структури цих розмов будуть одночасно і формальними, або універсальними, ознаками побудови будь-якої соціальної взаємодії. Відповідно до цього зтвердження більшість соціологів феноменологічної орієнтації спрямовується на пошук структурних ознак повсякденних, звичних розмов. Про широке розповсюдження феноменологічних досліджень мови свідчить, зокрема, той факт, що в 1978 р. в журналі Британської соціологічної асоціації «Соціологія» спеціальний випуск під назвою «Мова і практичне міркування» складається із статі послідовників Х. Закса: у 1979 р. виходить під редакцією соціолога-феноменолога Г.Псатаса збірка статей, під назвою «Повсякденна мова. Етнометодологічні дослідження», соціолог Дж. Шенкейн випускає книгу «Дослідження по організації розмовної взаємодії», у ряді соціологічних журналів і збірок Англії і США в другій половині 70-х років виходять статті, що досліджують структурну організацію розмов. Ряд робіт феноменологів, як соціологів, так і філософів, присвячених розгляду проблем структури мовної взаємодії, з'являється також в семіотичних збірках, у філологічному журналі «Мова». Предметом емпіричних досліджень в роботах феноменологічної соціології стають документальні записи мовних взаємодій. Використовуючи матеріали записаних на відео- і магнітофонну стрічку непідготовлених бесід і телефонних розмов, соціологи шукають структурні ознаки («формальні структури») для безумовно ненавмисних, спонтанних мовних актів.

Поворот феноменологічно орієнтованої соціології від дослідження суб'єктивності сприйняття і свідомості до пошуку формальних структур розмови цілком відповідає ідеям пізнього Гуссерля, що поставив важливу задачу формального опису наукових теорій, опису тих логічних зв'язків, які можуть бути відображені поза всяким зверненням до сфери конкретної діяльності індивіда і поколінь індивідів. Предмет конкретного соціологічного дослідження феноменологов (певні діалоги, обміни репліками, бесіди, вітання, прощання і т. д.) у край звужений, він береться у відриві як від всіх характеристик говорить і слухача, так і від змісту (теми) розмови. Таке розуміння предмету дослідження покликане забезпечити феноменологічному аналізу точність і об'єктивність. У роботі Закса, присвяченій аналізу розповіді дитини, робиться спроба сформулювати деякі елементарні правила однозначної семантичної інтерпретації розмови, якими, як припускає автор, повинні керуватися всі комунікатори за відсутності експліцитних показників зв'язку уривків. Він розглядає послідовність пропозицій в розповіді дитини: «Малюк закричав. Мама узяла його на руки», - і приходить до висновку, що слухач інтерпретує значення цих пропозицій — зокрема, визначає, що йдеться про матір дитини, хоча це експліцитно і не виражено, оскільки немає присвійного займенника «його» (мати),— за допомогою засобів категоризації і аналізу послідовності висловів. Слово із значенням «дитина» ідентифікується слухачем як елемент категорії «сім'я», а не категорії «вік», чому сприяє послідовність слів із значенням «дитина» і «мама». Один з послідовників Закса — американський соціолог Е. Щеглов досліджує ті процеси, завдяки яким досягається ідентифікація (пізнавання говорить) по телефону. Аналіз телефонних записів вважається найціннішим, оскільки в мовних актах по телефону відсутній інший доступ до партнера, крім чисто звукового. Ці записи розбиваються на підгрупи, що представляють різноманіття методів, що вживаються комунікантами для прояву і досягнення ідентифікації. Детально описується роль самоназв, інтонацій, обігу, еліпсів і т.п. «Маркіровка етапів» розмови, що міститься в регулятивній інформації,

що йде попутно з пізнавальною, як вважає Щеглов, має вирішальне значення для структуризації розмови в цілому, і цей дослідник демонструє наявність блоків інтеракції, що мають цілком виразні засади і кінці і містять пропозиції як складові частини. 2. Інші дослідження мовних практик в сучасній феноменологічній соціології Спираючись на висунуті в роботах Закса принципи аналізу, ретельним описом формальних правил побудови розмови займаються Дж. Джефферсон, М. Моєрман, Дж. Шенкейн і цілий ряд інших прихильників феноменологічного підходу до суспільства. Результатом їх досліджень є опис і систематизація деяких формальних правил організації розмови. Ці правила полягають у виявленні у співбесідників послідовності реплік, які піддаються детальному опису і класифікації. В цілому правила або структури одержують назву «Правил проходження», і функції їх полягають у тому, що вони регулюють порядок проходження реплік в мовних актах і зв'язують процедури інтерпретації, що координують мовні продукти говорить, з процедурами інтерпретації, дозволяючи слухачу «розуміти» ці продукти. Порушення «правил проходження», як показує експеримент Щеглова, перешкоджає розумінню. Прихильникам «аналізу розмови», проте, не вдається послідовно застосувати вимогу виключно формального опису, що спирається на «розуміння» взагалі, що висувається, яке і може бути описане через формальні ознаки, властиві будь-якій і кожній розмові. Будь-який опис здійснюється із застосуванням засобів природної мови, засобів, які повинні бути описані перш, ніж стануть частиною соціологічного опису. Якщо описовий імператив припускає опис засобів опису, то це вимога нездійсненно, оскільки описи нескінченні: для опису засобів однієї мови потрібно буде привернути засоби іншого, вже описаної мови і т.д. Крім того, опис феноменологами «правил проходження» вимагає від читача допущення, що певні фрази в записі феноменологів відповідають певним типізаціям в їх аналізі. Проте ця відповідність може бути визначене тільки розумінням фрази і його (феноменолога) аналітичних категорій, а обидва ці розуміння забезпечуються

читацькою мовною здатністю, яка сама ще не описана. Природно, що така позиція не могла не викликати серйозну критику. А оскільки подібна дослідницька безвихідь виникає тут досить часто, то для їх подолання соціологи нерідко відмовляються від чисто феноменологічного підходу і намагаються з'єднати його з іншими теоретичними орієнтаціями. За такою непослідовністю ховається серйозна для феноменологічної соціології проблема — дослідницька незадоволеність, яка завжди виникає при описовому підході, коли питання «чому» і «навіщо» навіть не ставляться. Виступаючи за чисто формальні методи, прихильники «аналізу розмови» вимушені самі допускати вплив неформалізованих чинників на мовну діяльність. Вони говорять про роль ряду психологічних моментів, їх вплив на досліджувані структури розмови. Тому разом з виявленням певних формальних закономірностей побудови розмови незалежно від його лексичного змісту феноменологи значну увагу надають опису умов розуміння різноманітних додаткових, асоціативних значень, що повідомляються самим фактом вимовлення того або іншого вислову. Так, при дослідженні мовних засобів, вживаних в судочинстві, такий послідовник Х. Закса, як П. Дрюї, говорить про те, що певна синтаксична форма вислову вже припускає не тільки саму необхідність у відповідь вислову, але і його певну синтаксичну організацію. Таким чином, в структурний аналіз розмови він вводить психологічне поняття очікування, припущення. Феноменолог Х. Шпігельберг проводить вельми цікаве і оригінальне дослідження випадків вживання займенника «ми». Він показує, в яких випадках які категорії учасників можуть бути включені тим, що говорить в одну категорію з ним («ми — союзники», «ми — єдиновірці», «ми — люди») і як об'єм і зміст цієї категорії встановлюються слухачем. Аналіз структур мовних фрагментів не новий для лінгвістики: той факт, що певні мовні акти володіють строго внутрішньою структурою, відомий давно. До опису і структурного вивчення мовних актів, що мають жорстко фіксовану

систему альтернатив, наприклад при залагоджуванні конфліктів, словесних перестрілках, при невимущених розмовах, звертається і американська етнографія мови і соціологія мови. Вивчення формальних структур розмови, його будови і компонентів незалежно від змісту конкретного мовного акту зближує дослідження Закса, Моєрмана, Щеглова, Джефферсон і ряду інших соціологів феноменологічної орієнтації з роботами, які недавно виникли по лінгвістиці тексту, а також по психолінгвістиці. У обох випадках досліджується «мова у дії», тобто мовна діяльність. На відміну від традиційних лінгвістичних підходів в «аналізі розмови» і лінгвістиці тексту мова досліджується з метою виявлення загальних її закономірностей, а не специфіки окремих використань мови. У обох напрямках задачею дослідника вважається пошук і побудова системи формальних ознак розмови (у «аналізі розмови») або системи граматичних категорій (у лінгвістиці тексту) із змістовними і формальними одиницями саме цього рівня, пошук розмов (текст) закономірностей, властивих всім розмовам (текстам). Як у лінгвістиці тексту, так і в роботах по виявленню формальних структур розмови важливими визнаються відносини між висловами, а не просто список показників їх зв'язку (останнє є метою структурного аналізу). Роботи феноменологічно орієнтованих соціологів, присвячені аналізу розмови, будучи вельми цікавими і детальними на рівні опису, проте в методологічному плані недостатньо відповідають рівню сучасного розвитку лінгвістики. Маючи справу виключно з мовою, соціологи феноменологічної орієнтації при аналізі формальних структур розмови прагнуть прикласти до неї методи, вироблені при вивченні і аналізі мови. Це диктується тим, що розмежування між мовою і мовою вони в більшості випадків не проводять, а також тим, що на відміну від мови мова на перший погляд порівняно легко піддається різним видам формалізації і тим самим створює ілюзію можливості «технічно» вирішувати всі прикладні задачі, пов'язані з мовою. Х. Закс, Дж. Джефферсон, Е. Щеглов і інші дослідники формальних структур розмови при трактуванні деяких філологічних питань недооцінюють і недостатньо враховують досягнення сучасного мовознавства, і тому їх вислови по ряду лінгвістичних проблем



виявляються недостатньо компетентними. Емпіризм: соціологи феноменологічної орієнтації досліджують мовну діяльність не як процес діяльності людей в єдності об'єктивних і суб'єктивних чинників; мовна діяльність, по-перше, вивчається у відриві від конкретних здійснюючих її людей, що займають певне соціальне положення, і від умов, в яких ця діяльність здійснюється, а по-друге, зводиться до розгляду мовних актів. Дослідження ж мовних актів повинне супроводжуватися аналізом мовної діяльності людини в цілому. Соціолог- феноменолог, аналізуючи лише мовні акти, фактично відчленяє аналіз від синтезу. Метафізичне перебільшення ролі аналізу, спостережуване в їх роботах початку 80-х років, приводить до спотвореного представлення і без того односторонньо звуженого об'єкту. Як показано в сучасній марксистській літературі, дослідження, зведення вивчення діяльності, практики до поведінки (у тому числі і мовному) ґрунтуються на ідеалістичному підході до суспільства. Для дозволу суперечності між можливостями емпіричного спостереження, обмеженого конкретними мовними актами, і необхідністю вийти за його межі доцільно звернутися до думки класиків марксизму про те, що суспільні відносини — це предметна і відчужена від людини поведінка людей і що ці суспільні відносини складають основу і продукт поведінки людей, що складається, крім іншого, і з мовних актів. Соціально-комунікативний аналіз спонтанної мови повинен розкривати істотні особливості мовної діяльності, і цей аналіз може виявити механізми соціальної детерміації мовного акту (а не мовного конституювання дійсності) при тій умові, що він проводитиметься в широкому соціальному контексті, з урахуванням тих основоположних відносин, похідними від яких є фактично досліджувані соціологами-феноменологами соціальні норми мовної діяльності.

### **Контрольні запитання до теми 6.**

1. Які результати отримані феноменологами при аналізі розмов?
2. В чому полягають проблеми сучасної феноменологічної соціології

Таким чином, у феноменологічній концепції відроджується стара, думка, що існувала ще до Аристотеля, таке трактування філософії, ще довго зберігалось в європейській науковій думці, як позпісторічного осмислення «первопринципів» свідомості і буття. Такому підходу протистоїть марксистська концепція філософії як особливої форми соціально-історичного знання вторинного типу рефлексії, що виникає на основі форм людської життєдіяльності і супутних їм знань і виконуючого по відношенню до накопичених, вже знайдених видів знання, що вже склалися, особливі, рефлексії функції. Ідея «передумання» форми мислення і пізнання його змісту є слідство антиісторичного трактування пізнання, ігнорування його соціальної природи, складного взаємозв'язку віддзеркалення і активності в пізнавальній діяльності. Разом з тим ця ідея має перед собою певні об'єктивні підстави, що кореняться в особливостях руху зрілої науки до нових результатів.

Проблема, яку ставить Гуссерль в своїй концепції «життєвого світу», є проблема знання про світ як продукт і інструмент практичної людської діяльності, що має велике значення для соціальних наук. Її важливість і фундаментальність безперечні. Саме ця проблема і стала згодом і залишається до цього дня основною проблемою феноменологічної соціології у всіх її варіантах.

Критичний пафос Гуссерля був направлений не просто проти об'єктивної науки, а проти натуралістично, позитивістські орієнтованої соціальної науки, що розглядає соціальну дійсність по аналогії з природою науки, що затверджує повну одноманітність методів дослідження світу природи і світу людей.

Критика Гуссерлем натуралізму абсолютно справедлива. Цікавими є і його претензії до натуралістичної соціальної науки у тому, що вона не може допомогти людині в усвідомленні її місця в світі, не може нічого сказати людині про значення його існування. Основоположник феноменології вважав, що створений їм метод не заперечує існування

## Література

1. Гіденс Э. Соціологія. - К.:Основи - 1999. – 726 с.
- 2.Капитонов Э. Социология XX века. Ростов-на-Дону. Феникс, 1996. – 215с.
- 3.Кравченко А.И. Общая социология: Учеб. пособ. для вузов. - М.: ЮНИТА-ДАНА, 2001. - 479 с. 4.Масионис Дж. Социология. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 752с.
- 5.Общая социология: Учеб. пособие / Под общ. ред. проф. А.Г. Эфендиева. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 654 с.
- 6.Піча В. М. Соціологія. Загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. – К.: "Каравела", 1999. – 248 с
7. Рущенко І.П. Соціологія. Курс лекцій. Навчальний посібник для вузів. – Харків, 1996. – 210 с.
- 8.Социология учебное пособие для вузов./С.А.Кравченко – М.:Издательство «Экзамен», 2002. – 512с.
- 9.Социология. Уч. пособ / Общ. ред. Тадевосяна Е. - М.: Знание. - 1995. - 272 с.
- 10.Соціологія Навч.посібник /За ред. С.О. Макєєва . – К.: „Українська енциклопедія” ім.. М.П.Бажана, 1999. – 344с.
- 11.Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. / За ред. В.Г.Городяненка. - К.: ВЦ "Академія", 2002. - С. 9-23.
- 12.Социология: Энциклопедия /Сост.: А.А.Грицанов, В.Л.Абушенко, Г.М. Евелькин и др. – Минск.: Книжный дом. – 2003. – 1312с.
- 13.Социологический энциклопедический словарь. Ред. Г.В.Осипова. – М.:Норма-Инфра. – М.: 2000. – 488с.
- 14.Ферреоль Ж. Социология: Терминологический словарь. /Науч. ред. Д.В. Иванов. – 2-е. изд. – С.Пб.: Питер. – 2003. – 160с.
- 15.Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – 544с.
- 16.Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Вип. 3. – Львів: “Кальварія”, 1996.- 148 с.
- 17.Феноменологическая социология и этнометодология //Громов И., Мацкевич А., Семенов В. Западная теоретическая социология-СПб.: "Ольга",1996.-С.209-216

Навчальне видання

Конспект лекцій з дисципліни „Феноменологічна та інституціональна соціологія” для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 054 „Соціологія”

Укладач: Кравцов Юрій Сергійович д.філос.н., професор

Підписано до друку \_\_\_\_\_ 2022 р. Формат \_\_\_\_\_ Обсяг \_\_\_\_\_ др. арк.

Тираж \_\_\_\_\_ Замовлення \_\_\_\_\_ 51819, м. Кам'янське

вул.. Дніпробудівська, 2